

КИЇВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ЛІНГВІСТИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЖУРАВЛЬОВА Світлана Ігорівна

РЕАЛІЗАЦІЯ ПИТАЛЬНОСТІ ЯК СУПРАСИНТАКСИЧНОГО
ЕЛЕМЕНТУ В НЕТИПОВИХ ТЕКСТАХ
(на матеріалі англомовних текстів)

Спеціальність 10.02.04 - германські мови

Автореферат
дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1996

Дисертацією є рукопис

ЛНБ України ім.В.Стефаника

00759842 (Z)

Робота виконана на кафедрі германістики
державного педагогічного інституту ім.В.С.Стефаника

Науковий керівник - доктор філологічних наук, професор
ШВАЧКО Світлана Олексіївна

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук, професор
Омельченко Лариса Федорівна

кандидат філологічних наук, доцент
Фіногіна Тетяна Степанівна

Провідна організація - Волинський державний університет
ім.Лесі Українки

Захист відбудеться "7" червня 1996 року об 11.30 години на
засіданні спеціалізованої вченої ради Д.50.26.01 для захисту
дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філо-
логічних наук при Київському державному лінгвістичному
університеті (252650, м.Київ, вул. Червоноармійська, 73).

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці
Київського державного лінгвістичного університету.

Автореферат розіслано "6" червня 1996 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

професор
М.П.Дворщецька

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Досвід показує, що вивчення лінгвістичної категорії питальності тісно пов'язано з текстоцентричним підходом до розв'язання цієї проблеми. Тенденція до переосмислення питальних речень, що існує в сучасній лінгвістичній літературі, та практика поєднання питальності з іншими прагматичними факторами стали причиною проведення аналізу можливих оточень цього комунікативного типу (Старікова, 1985). Незаперечним фактом є те, що питальність може бути висловлена комунікативною одиницею, більшою за речення. Прикладом таких комунікативних одиниць є нетипові питальні тексти (НПТ) малого жанру.

Об'єктом вивчення реферованої дисертаційної роботи послужили англомовні нетипові питальні тексти малої форми, а предметом дослідження стали способи та засоби реалізації категорії "питальності" на рівні тексту.

Вузькі межі речення (квеситив, асертив або імператив) не достатні для вербалізації питальної ситуації, яка має сприяти асоціативному пошуку. Принаймні, таке речення повинно імплікувати питальну ситуацію, тобто мати такі засоби пролонгації, що спроможні вивести його на рівень дискурсу.

Нетиповість питальних текстів, обраних для дисертаційного дослідження (загадок, каверзних питань, логічних та дидактичних задач), полягає в їх структурних, змістовних та граматичних особливостях, а саме: у відсутності фабули оповідання та послідовності пропозицій, покликаних визначити їх як дискурс; у реалізації окремих категорій тексту поза межами змісту; у відсутності сильних позицій тексту; в конфліктності зон теми і реми.

Знання особливостей підбору та аранжування мовних одиниць, структури НПТ надає реальну можливість вивчати не

письмові пам'ятки, за якими традиційно досліджується та описується мова, а зразки живої мовної творчості.

Неваляки за розміром тексти (загадки та каверзні питання) частіше зустрічаються в усному мовленні, ніж у письмових документах. Вони емоційні, поетичні, цікаві. НПТ привабливі також з точки зору проблем мовленнєвої комунікації. Вартість порівнянь та інакомовлення, що фігурують в цих текстах, привертала увагу поетів, риторів, філософів, літераторів з давніх часів. На малі, лінгвісти використовували загадки головним чином як ілюстративний матеріал. Сучасному мовознавству надається можливість відповісти на багато питань теорії породжувачої семантики, розкрити механізм семантичних змін у мові. При цьому треба мати на увазі те, що загадки, які виникли в часи античної міфології, являли собою поширені метафори. Метафора, згідно з Аристотелевим розумінням, є приховане запитання. А зближення метафори, метонімії, синекдохи і порівняння впливає з Платонівської (1972) ідеї ототожнення різних троп.

Для характеристики механізму декодування змістовності НПТ недостатньо обмежитися категоріями та законами комунікативної семантики. Фактор логіки тут виконує визначальну роль для наукового становлення лінгвістики: "...дослідження логічних аспектів мови - це аж ніяк не модне захоплення; очевидно, саме воно протягом декількох найближчих десятиліть буде одним із найважливіших напрямків у лінгвістиці" (Вейнрейх, 1970). Близькість логіки і лінгвістики обумовлена спільністю їх об'єкту. Логічна будова мислення складається лише на базі мови. Мова реалізує функції спілкування лише у відповідності з розумовою діяльністю людини, з логікою мислення, що є

відображенням логіки буття. Єдність логіки і лінгвістики дістала відображення в дослідженнях світових та вітчизняних мовознавців (Л.Вітгенштейн, М.Даміт, Дж.Остін, Дж.Серль, Г.Фреге; Н.Д.Арутюнова, С.О.Васильєв, Є.К.Войновіло, А.Т.Імчуратов, Є.Д.Смірнов та ін.)

Актуальність дисертації визначається тим, що для мовознавства особливий інтерес становить аспект, пов'язаний із здатністю структур мови брати участь в операціях логічних висновків. Дослідження в цьому напрямку доповняють знання про взаємодію граматичних та семантичних структур з прагматичними факторами.

Метою дослідження є визначення способів та засобів реалізації питальності на рівні тексту.

Основну мету дослідження передбачається досягти вирішенням конкретних завдань, а саме:

- визначення статусу НПТ та їх місця серед нетипових текстів малої форми;
- визначення властивостей та категорій НПТ;
- здійснення класифікації НПТ;
- аналіз НПТ на глибинному рівні;
- аналіз НПТ на поверхневому рівні;
- верифікація способів та вербальних засобів, використаних автором для висловлення концепту.

Для досягнення загальної мети та вирішення поставлених конкретних завдань у роботі застосовуються такі методи і прийоми лінгвістичного аналізу: порівняльно типологічний метод, метод семантичного моделювання, методи структурного і прагматико комунікативного аналізу, функціонально пресупозиційного аналізу, а також статистичне опрацювання

одержаних результатів.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що вперше здійснено лінгвістичний аналіз категорії "питальності" на рівні тексту. Аналіз глибинної і поверхневої структур комунікативної одиниці на рівні тексту здійснено з позицій розподілу логічних акцентів, тобто в термінах актуального членування. Вперше проведено комплексний лінгвістичний аналіз неоднорангового об'єкта, здійснено багатоплановий підхід до його структурно-семантичних і прагматичних властивостей. Проведено класифікації НПТ і визначено видові властивості підкласів НПТ. Введено нові терміни: субститут тематичного компоненту, додатній і від'ємний плеоназм, текст-реверсив.

Матеріалом дослідження стали англомовні загадки (вибірка становить 1000 текстів), наверхні питання (1000 текстів), математичні задачі (1000 текстів), логічні задачі (400 текстів) довільної тематики з оригінальних джерел, усних та письмових, виданих у Великобританії, США та за їх межами.

Теоретична значимість роботи полягає в тому, що в ній введено та пояснено новий термін "нетиповий текст"; проведено аналіз структурних та семантичних властивостей НПТ малого жанру, які відрізняють питальний текст-речення від інтерогативних сентенцій. Рефероване дисертаційне дослідження є внеском у теорію породжувчої семантики, теорію мовленнєвої комунікації.

Практична цінність дослідження визначається тим, що одержані теоретичні висновки можуть бути використані для вивчення інших різновидностей нетипових текстів малого жанру. Принципи і форми аналізу нетипових текстів, наведені в роботі, можна застосувати на практичних заняттях з

інтерпретації тексту. Окремі позиції роботи можуть бути використані при розробці практичних та теоретичних курсів з мовознавства, а саме, при розгляді тем "Комунікативні одиниці мови", "Теорія мовленнєвих актів" та ін., а також при вивченні спецкурсів з "Лінгвістики тексту" та "Інтерпретації тексту".

На захист виносяться такі положення:

1. Питальність, може бути імплікована в структурованій комунікативній одиниці, яка тотожна розповідному або спонукальному реченню. Таке речення відзначається прагматичними факторами як дискурс, а вербальні і невербальні засоби презентації питальної ситуації забезпечують пролонгацію тексту-речення.

2. Відкритість правої та лівої меж НПТ, відсутність заголовку та кінцівки сприяє пролонгації текстів малого жанру, надає їм гнучкості, сумісності з новими контекстами у нових історичних та етнічних умовах, забезпечує їх життєздатність, репродуктивність, довговічність.

3. Комунікативним одиницям мови на рівні тексту також, як і номінативним одиницям, властиве творення парадигматичних рядів (омонімів та синонімів).

4. НПТ уявляють собою компресовану форму діалогу, в якому відповідна репліка імплікована в змісті тексту. Адресату належить знайти відповідь, використовуючи елементи прямого або непрямого підказування (порівняння, аргументи, посилання, тощо). НПТ виступають аналогами діалогічної єдності.

5. Актуальне членування характерно також і комунікативним одиницям, що стоять вище рівня речення. НПТ відрізняються конфліктністю тематичних і рематичних зон. Тривіальна

тематична інформація не дана в змісті тексту. Нова, неждана, дистантна до концептів, що склалися у суспільстві, інформація про суб'єкт, який мається на увазі, уявляється як завжди існуюча. Перерозподіл акцентів тривіальне/нове :: дано/не дано дозволяє позначити НПТ як тексти-реверсиви.

6. Тематичний компонент, винесений за межі тексту, представлений у змісті його субститутами. Засоби субституції тематичного компоненту і заходи його модифікації визначаються характеристиками НПТ.

7. Засоби субституції тематичного компоненту, шляхи його модифікації та стосунки між модифікаторами становлять техніку асоціативного пошуку відповідно до законів логічного висновку.

8. В еволюції текстової питальності відбуваються зміни як у структурній, так і в змістовній представленості тематичної зони: від конкретного іменування референту до різного роду абстракцій. В загадках у тематичній зоні фокусуються конкретні або абстрактні референтні назви, що висловлюють лише видове значення. У каверзних питаннях можливе акцентування назви, що передає також і родове значення. Крім того тематичну зону в них можуть являти собою ситуації, що вербалізуються комунікативними одиницями мови, а також символи (мовні, математичні, тощо). В дидактичних задачах відбувається зміщення фокусу на кількісне позначення імені.

9. Експлікація питальності доводить до втрати образності, поетичності НПТ, виключає багатослівний інакомовленневий опис референту.

Структура роботи. Композиційно дисертація складається з вступу, 3 глав з висновками, заключної частини, списків

основної використаної літератури та джерел ілюстративного матеріалу.

У вступі обгрунтовується вибір теми, актуальність і наукова новизна, визначаються мета і завдання дослідження, його теоретична і практична значимість, формулюються основні положення, що виносяться на захист.

У першій главі питальність досліджується як семантична категорія. Підтримується точка зору прихильників наявності інформативності у питальних структурах. Перелічено засоби експлікації питальності, які відповідають способам передачі даної категорії в мовленні. Відзначено особливості актуального членування питальних речень.

У другій главі вивчаються проблеми розгортання змістовності НПТ. Матеріал, що досліджується, подається в термінах парадигматики, синтагматики, а також актуального членування і з позицій адресанта і адресата. Говорячи про адресанта, в роботі підкреслюється, що не всі НПТ є авторські твори. Фольклоризація текстів призвела до утворення парадигм, подібних до тих, в які об'єднуються номінативні одиниці мови. Відзначається структурна і змістова різниця комунікативних питальних одиниць двох суміжних рівнів мови: речення і тексту малої форми, що композиційно дорівнює реченню. НПТ розглядаються в діяхронії. Прослідковуються можливі взаємні трансформації нетипових текстів малого жанру. Відзначено властивості, які поєднують тексти у клас нетипових. Плеоназм, імплікація і полісемія досліджуються як такі, що спричиняють пресупозиції та питання.

Імплікація питальності в розповідному реченні, що створює діалогічну напругу (Старікова 1985, Падучева 1982),

аналогічна відсутності маркування інтерогативності в НПТ. В роботі НПТ розглядаються як аналоги діалогічної єдності, як компресована форма діалогу.

У третій главі висвітлюються питання, пов'язані з структурною та змістовною наявністю тематичної та рематичної зон НПТ. Досліджуються засоби їх вербалізації як такі, що імплікують питальність, створюють атмосферу діалогічної напруги і питальну ситуацію. НПТ розглядаються згідно проведеної класифікації. Зміни, що відбуваються в структурній та змістовній наявності тематичної і рематичної зон НПТ, вивчаються з боку його різновидності, структури та функціональної значимості. Кожній з визначених різновидностей НПТ відповідають можливі форми асоціативного пошуку в процедурі логічного висновку. Пошук відповіді на каверзне питання чи загадку потребує знань та навичок використання законів та правил індуктивної логіки, яка передбачає асоціативний пошук у когнитивній сфері. Розв'язання логічних та дидактичних задач вимагає від адресата знань законів та правил дедуктивної логіки (формальної, математичної).

У заключній частині підводяться підсумки дослідження, намічаються перспективи подальшої розробки проблеми.

- Впробація основних результатів дослідження здійснювалась:
- на 1 і 2 міжнародних наукових конференціях "Лексикографічні та методичні концепції викладання чужоземних мов у вищому технічному навчальному закладі" (м. Львів 1994, 1996);
 - на 2 міжнародній науково-методичній конференції "Досвід і проблеми організації самостійної роботи і контролю знань студентів" (СумДУ 1995);
 - під час читання лекцій з курсу загального мовознавства;
 - на лінгвістичних семінарах та науково-практичних

конференціях викладачів, аспірантів та студентів СДПІ та СумДУ. Окремі фрагменти роботи обговорювались на кафедрі германської філології СДПІ.

Основні положення дисертації знайшли відображення у семи публікаціях.

Основний зміст роботи.

У реферованій роботі питальність (interrogation) досліджується як категорія, як поняття більш абстрактне та ширше за питання (interrogative) і питальне речення. Проблемі різноманітності інтенцій, які висловлюються питальними структурами, приділено чимало уваги в роботах вітчизняних та іноземних мовознавців (Арутюнова 1976, Ахундов 1982, 1990, Мирсеїтова 1989, Почепцов м. 1987, Старостіна 1990, Ярушкіна 1986; Вешбицька 1985, Гордон і Лаксф 1985, Конрад 1985, Серль 1986 та ін.). Але аспекти презентації питальності в мовленнєвій діяльності вивчено не достатньо і знаходить лише ілюзорне відображення в лінгвістичній літературі. В даному дисертаційному дослідженні відзначено шість вербальних і невербальних способів виразу питальності, для кожного з котрих існують відповідні засоби реалізації категорії в мовленні. Для реалізації лексико-граматичного способу виразу питальності у мовленнєвій діяльності сприяють такі одиниці мови, як питальні займенники, допоміжні дієслова (1); для лексичного способу - дієслова-перформативи (такі як ask, inquire, etc.) (2); для позиційного способу - інвертований порядок слів (3); для просодичного способу - питальна інтонація, паузація, тощо (4); для графічного способу - знак питання, три крапки, тире (5); для функціонально-

комунікативного способу - комунікативна модальність, ситуативна обумовленість, інтенції (прагматичні напрями) того, хто ставить питання (б). Доцільно підкреслити, що питальність може бути реалізована а) у формі висловлювання, б) у формі висловлювання та значенні, або в) у значенні. Останні з перелічених способів та засобів, а саме, комунікативні питальні одиниці (вище позначені "б" і "в") вивчені в сучасній лінгвістиці найкраще. Серед них особливої уваги заслуговують так звані скриті немарковані питання. Вони можуть бути вербально оформлені або неформлені. В них є лакуни, які повинні бути знайдені та ліквідовані тим, хто відповідає.

Вербально оформлені немарковані питання можуть бути репрезентовані проблемними ситуаціями і гіпотезами, що сформульовані як розповідні або спонукальні речення або питальними текстами малої форми, а саме: загадками, каверзними питаннями, дидактичними і логічними задачами. Одна з головних властивостей цих текстів полягає в тому, що структурно вони являють собою речення (питальні, розповідні, спонукальні).

Приховане в тексті-реченні питання обов'язково передбачає вихід за межі експлікованого змісту, в когнитивну сферу. Їх логічному закінченню сприяють пресупозиції відповідаючого. Тобто, при їх інтерпретації недостатньо обмежитись правилами лінгвістичної семантики. Вона можлива лише в руслі "когнитивної моделі розуміння" (Pijsk van 1989).

Відсутність типової для дискурсу послідовності пропозицій, традиційної фабули, сильних позицій тексту (заголовка та кінцівки), реалізація таких важливих категорій тексту, як локально-темпоральна віднесеність та

антропоцентричність поза межами змісту в екстралінгвістичному контексті дозволяє зарахувати НПТ до розряду нетипових текстів.

Однією з принципово важливих диференціальних особливостей НПТ є конфліктність тематичних і релативних зон. В дисертаційному дослідженні розвивається концепція Т.А.ван Дейка (1978, 1989) стосовно фокалізації як функції вибору (selection function), яка має своїми аргументами реальні знання, бажання, зацікавленість, увагу, тощо. Інакше кажучи, розуміння фокусу стає в залежність від прагматичних факторів. В НПТ невеликої форми тематичний компонент являє собою те, про що запитується. Це є предмет або явище, яке слід шукати поза межами дискурсу, в когнитивній сфері.

Тематична зона НПТ представлена відповіддю-відгадкою. Тематичний компонент, зображений інакомовленню в змісті тексту, потенційно відомий обом співбесідникам і під час інтерпретації тексту знаходиться в фокусі їх уваги. Тривіальність, відомість тематичного компоненту становить одну з умов існування НПТ. Інакше текст не мав би змістовності. Відповідь-відгадка становить важливу частку спільного знання комунікантів, що сприяє розумінню між ними в даній питальній ситуації.

На відміну від типового або асертивного дискурсу тривіальна, відома, тематична інформація прихована за різного роду інакомовленням. Тематичний компонент не названо відкрито, безпосередньо не дано. Субститутом тематичного компоненту в тексті може бути: а) власне ім'я (Old Mother Twitchett, Little Nancy Etticoat, etc.); б) загальне ім'я

(slender fellow, a little pony, a one-eyed dragon, a boat, etc.); в) особовий займенник; г) неозначений займенник; д) питальний займенник. Іноді субститут тематичного компонента в змісті НПТ відсутній, що не характерно для будови англійської мови як аналітичної, бо це означає відсутність підмета в реченні.

пор.	англ. загадка	рос. загадка
	Two shafts behind the ears,	Днем, как обруч,
	Two wheels in front of the eyes,	Ночью, как уш.
	And a little saddle on the nose.	(Пояс)
	(Spectacles)	Маленький, кругленький,
	(Heinemann Games Series)	а до неба докинешь.
		(Глаз)
		(В.П.Аникин)

Діапазон лексичної представленості тематичної зони НПТ достатньо широкий: від лінгвістичних та математичних символів (буки, звуки, цифр) до дискурсу. В загадках - це конкретне ім'я, що передає видове значення. В каверзних питаннях тематична зона представлена крім імен, також і структурованими комунікативними одиницями, які являють собою ситуативні абстракції, або буквеними символами (конкретні абстракції). В загадках і логічних задачах у фокусі знаходиться предмет або явище, в математичних задачах - кількісне визначення імені. В загадках тематичним компонентом є ім'я фізичного об'єкту або явища. В каверзних питаннях фокалізується також і логічний об'єкт або ситуація.

Пор.: загадки

Two boats - one man aboard.

(Shoes) (N. Leach)

This bird has a long sharp nose.

When it flies, it sings.

When it lands, it stings.

(Gnat) (Heinemann Games Series)

каверзні питання

When have elephants eight feet?

(When there are two of them) (A.Gilles)

Which burns longer - a candle in

a draughty room or a candle in a

non-draughty room?

(Both burn shorter) (T.D.Lee)

What is the longest word that can be typed on the

top row of the typewriter?

(Typewriter) (P.Carter, K.Russell)

What is the next number in this sequence?

17, 23, 5, 18, 20, 25, -

(Typewriter key/alphabetical sequence: 21)

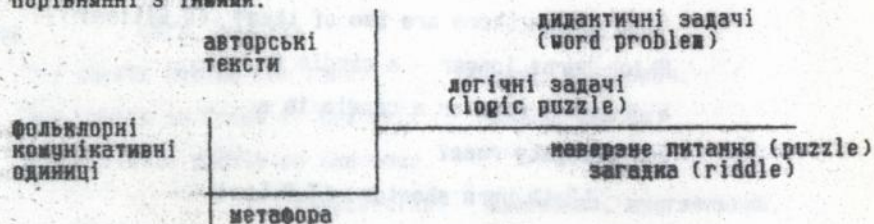
17, 23, 5, 18, 20, 25, 21

Q, W, E, R, T, Y, U (ibid.)

На основі синхронічного аналізу фактичного матеріалу, обраного для експерименту, було проведено класифікацій НПТ. Виявлено такі різновидності питальних текстів: фольклорні (серед них - загадки і каверзні питання); авторські твори (логічні і дидактичні задачі). В свою чергу відзначено неоднорідність групи текстів каверзних питань. Із загального масиву цієї різновидності НПТ відокремляються конандроми, загадки-задачі та загадки-питання, які потребують для знаходження відповіді неординарного мислення. В сучасній англійській мові вони одержали назву "lateral thinking

puzzles". Дидактичні задачі групуються за предметними галузями.

Діахронічний аналіз виявив, що класи НПТ розташовані в такій послідовності, яку зображено на шкалі, тобто, в залежності від часу виникнення кожної різновидності тексту у порівнянні з іншими:

Порівняння структурних та змістовних особливостей окремих класів НПТ дало можливість спостерігати такі закономірності: а) уникнення образного змальовання; б) перехід від немаркованих питань до експліцитних засобів висловлення питальності; в) зберігання відомостей про авторство твору; г) збільшення довжини речень та розміру текстів, що обумовлено переходом до письмових авторських творів.

Кількість компонентів у рематичній зоні НПТ значно більша, ніж в тематичній. Згідно з одержаними статистичними даними, в НПТ перевагу мають одиничні тематичні компоненти. В 85,3% текстів фокалізується один конкретний або абстрактний предмет, одне явище. В 9,7% текстів тематична зона представлена сукупним, а в 4,9% текстів - множинним компонентом. Сукупний суб'єкт складається з конститuentів, кожен з яких експліковано в змісті тексту за допомогою окремих модифікаторів (рематичних компонентів).

Наприклад: There are funny little men.

In summer they are wrapped up warm,

In winter they have nothing on.

(Grains of corn)

(Heinemann Games Series)

Множинний тематичний компонент представлений кількістю однорідних суб'єктів, кожен з яких відповідно модифіковано в тексті. В природі такі предмети та явища існують невід'ємно один від одного або з'являються послідовно. Іноді таким чином підкреслюється видова або асоціативна схожість предметів.

Наприклад: Thirty two white horses upon a red hill,

Now they tramp, now they champ,

Now they stand still.

(Teeth and gums) (ibid.)

As I was walking in a field of wheat,

I picked up something good to eat;

Neither fish, flesh, fowl nor bone,

I kept it till it ran alone.

(Egg - Chicken) (ibid.)

У каверзних питаннях можливе акцентування уваги і на частині предмету. В такому разі ми маємо дискретний тематичний компонент. Наприклад: What does most resemble the half of an orange? - (The other half) (J.Gourley).

Рематична зона в НПТ, як правило, багатоконпонентна. Максимальна кількість рематичних компонентів, що виявлена в ході дослідження, в тексті для однієї загадки становить 19. При цьому найчастіше в одній загадці міститься 4 рематичних компоненти. Виявлена максимальна кількість рематичних компонентів в одному каверзному питанні - 14; найчастіше на

один текст припадає 2 модифікатори тематичного компоненту. Експеримент показав, що найбільша кількість загадок має від 2 до 5 рематичних компонентів, при цьому 15,2% масива аналізованих текстів даної різновидності містить по 2 компонента в зоні реми, 17,6% по 3, 19,7% по 4, 11,07% по 5. Лише в 2,8% текстів-загадок рематична зона однокомпонентна.

Найбільша кількість каверзних питань з загального масиву аналізованих текстів даної різновидності містить 2 рематичних компонента (40,3% текстів). В 18,2% текстів-каверзних питань рематична зона однокомпонентна. Лише 3,5% від загальної кількості даної різновидності текстів з числа аналізованих мають по 5 компонентів в зоні реми.

В реферованій дисертації залежність кількості рематичних компонентів-модифікаторів від різновидності тексту представлено графічно.

Рематичні компоненти в НПТ модифікують або аргументують тематичний компонент, який належить знайти. Аргументи і модифікатори являють собою підставу для формулювання проміжних, спонукальних, настановчих та уточнючих питань-пресупозицій. З вище приведеного аналізу бачимо, що загальна кількість модифікаторів в рематичній зоні каверзних питань вдвічі менша, ніж у загадках. Зменшення кількості модифікаторів є наслідком конкретизації інтерогативності комунікативної одиниці. Формальне маркування питальності в змісті НПТ, тобто безпосереднє формулювання питання, виключає потребу у необхідності великої кількості підстав для виникнення пресупозицій.

Більша кількість компонентів у рематичній зоні загадок в порівнянні з каверзними питаннями компенсує відсутність

маркування питального характеру структури і створення атмосфери енігматичності в умовах образного вуалювання тематичного компоненту. 78,7% текстів-загадок не марковано знаком питання або питальною інтонацією. Деякі з них закінчуються питальним за структурою реченням, яке можна назвати зайвим елементом. Таке питання не призначено для надання тексту інтерогативного характеру і не сприяє виявленню концепту.

Наприклад: Through I dance at a ball. I am nothing at all.

What am I? (Shadow) (N. Leach)

У наведених питаннях питальне слово або питальне речення є таким, що визначає змістовність. Всі тексти даної різновидності експліцитно марковано як інтерогативні структури.

Cf.: Which is correct - seven and five is eleven or seven and five are eleven?

(Neither. Seven and five are twelve) (С. Pochepstov)

Дидактична задача завжди містить чітко сформульоване питання, марковане відповідним знаком. Водночас кількість аргументів, що міститься в змісті задачі, достатня для її розв'язання. При недостатній кількості аргументів задача не має рішення, а при відсутності питання - змістовності. Автор задачі повинен дотримуватись вимог до формулювання питання.

Рематичні компоненти, що є модифікаторами і аргументами тематичного компоненту, укажуть на відношення схожості/різниці, ідентичності/неідентичності, близькості/протилежності, вербально наданого субститути і референту, який припускається знайти. Принципи модифікації тематичного компоненту (зростання, протиставлення, заперечення, дублювання, членування) та стосунки між модифікаторами пропонують техніку

розкриття змістовності НПТ. Інакше казучи, рематичні компоненти є підставою для формулювання питань-пропозицій, створення логічної послідовності в процесі асоціативного пошуку тематичного компоненту (вірної відповіді).

В процесі інтерпретації НПТ увага адресата концентрується на асоціативному пошуці підтекстової інформації. Порівнюються нові, несподівані факти, представлені в змісті тексту, з набутим раніше особистим або суспільним досвідом, з когнитивною та енциклопедичною інформацією. В зв'язку з тим, що текст повністю не експліковано, адресату належить відтворити його та довести вербально в згорнутому вигляді, тобто в формі відповіді. Вірна інтерпретація експліцитної інформації рематичної зони вказує на техніку читання (відтворення) тексту. Знайдена відповідь являє собою своєрідний заголовок тексту, що заповнює його відсутність у початковому змісті.

Власлива НПТ конфліктність тематичної і рематичної зон реалізується в перерозподілі акцентів в опозиціях не дано/ дано :: нове/відоме, що дозволяє визначити їх як тексти-реверсиви. Тематичний компонент виглядає тривіальним, він відомий співбесідникам, але не присутній в змісті тексту, він немов "прихований". Рематичні компоненти подають нову, неочікувану, дистантну інформацію про предмет або явище, що знаходиться в фокусі уваги співбесідників. Ця інформація подана, експлікована в змісті.

При інтерпретації різних класів НПТ використовуються неоднакові способи асоціативного пошуку. Вільні пресупозиції і проміжні питання, якими користується адресат, коли відгадує загадку, поступають перед аргументами, логічними доказами,

точними математичними викладками і вкличеннями в формі нетипових текстів іншого жанру (законів, аксіом, теорем, властивостей, правил і т.п.) при розв'язанні логічних і дидактичних задач. Асоціативний пошук перемищається з обширної, практично безмежної сфери, в якій перехрещуються семантичні поля, в більш конкретну сферу галузевих знань (граматики, математики, фізики, тощо). Вище було показано, який вплив це мало на зміну характеру тематичного компонента.

Порівняння даної інакомовленнєвої характеристики предмету з інформацією, що наявна в когнитивній сфері адресата (в загадках), та співставлення інформації з різних галузей знань (в каверзних питаннях) вимагають певних умінь та навичок використання заходів індуктивної логіки (семантичної, трансцендентальної, комбінаторної, багатозначної, модальної). Встановлення відношень між фактами, даними у змісті тексту дидактичної задачі, співставлення аргументів, наведених у тексті логічної задачі, можливе лише при умові знань законів та наявності умінь володіти правилами дедуктивної логіки (формальної, математичної).

Питальний текст розрахований на вербальну відповідну реакцію адресата, на перлюкутивний ефект. Без відповіді (відгадки) текст-питання (текст-загадка) має незакінчений характер. НПТ є компресована форма діалогу, діалогічна єдність, що містить лише вступну репліку. Відновити імпліковану відповідну репліку належить адресатові. Розуміння змістовності НПТ це є своєрідна гра. Тому головне, в чому такий діалог відрізняється від традиційного, полягає в тому, що співбесідники ведуть його згідно з встановленими правилами:

- Адресат не є автор питання.

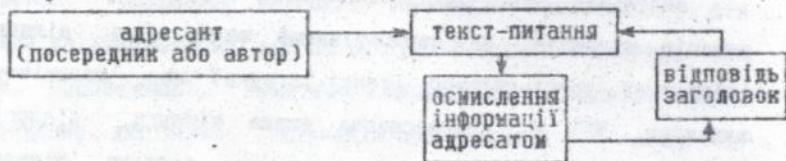
- Питання ставиться не з метов одержати недостатив інформацій чи заповнити лакуну в когнитивній сфері адресанта, а для того, щоб випробувати або розважити адресата.

- Текст-питання подає інформацій тому, кого запитують, бо він дозволяє побачити відомі предмети та явища з нового неочікуваного ракурсу, звернувши увагу на неспівставні, дистантні ознаки, які, як правило, не кидаються в вічі.

- Відповідь на поставлене питання відома заздалегідь: тому, хто запитує - певно; а тому, хто відповідає - потенційно.

- Обидва співбесідника зацікавлені якомога скоріше одержати очікувану відповідь, зняти напругу питальної ситуації. НПТ - це напівпитання, бо в ньому завжди наявний елемент підказки.

В результаті проведеного дослідження виявлено такі відмінності тексту-питання від питального речення як репліки діалогічної єдності: а) запитувачий не є автор питання, він лише посередник; б) запитувачому завжди відома точна відповідь на поставлене запитання; в) НПТ - це напівпитання, питання з підказков. Процес інтерпретації НПТ можна уявити у вигляді наступної схеми:

Іноді від адресата очікується заздалегідь помилкова відповідь, до якої його повинні привести елементи підказки, що містяться в тексті. Це так звані хитроці, що припускають неоднозначну трактовку дискурсу. Нетипові тексти, на відміну від типових, не знімають полісемії лексичних одиниць. В НПТ ця особливість використовується як прийом для надання тексту

ефекту енігматичності. Наприклад: What is it that gets wetter as it dries? (Towel) (P.Sloane). В каверзних питаннях припускається зберігання буквальної змістовності словосполучень та виразів поряд з фігуральною. Наприклад: Why does a thief never worry? (He takes things easy) (P.Carter, K.Russel). Омофони і омографи посідають особливе місце в англомовних питальних текстах як засоби, що каузують полісемію ситуації взагалі. Наприклад: What happened when the boarding house blew up? (Roomers/rumours were flying) (ibid.). В даному прикладі підлягають грі не лише тематичні, але й два рематичних компоненти: boarding -- 1. structure of boards; 2. the providing or receiving of board; ~-house - private house that provides boarding and lodging (Hornby 1987:91). to blow up - 1. arise; 2. break, destroy by explosion (ibid., 90).

Атмосферу загадковості можуть створювати також зайві елементи. При цьому зайвина (плеонази) може бути охарактеризована як додатня (тобто присутність "зайвих" елементів) і як від'ємна (відсутність уточнюючих модифікаторів). Наприклад: What animal can jump higher than a house? (Any animal. A house can't jump) (J.Gourley). В даному тексті спостерігаємо випадок від'ємної зайвини. Відсутній уточнюючий модифікатор 'than a house is' або 'than a house does'.

Ефект обдуреного очікування та порушення принципів передбаченої послідовності в тексті приводять відповідавчого на питання-загадку до замисленої автором помилкової відповіді. Наприклад: Why are 1988 pennies worth more than 1983 pennies? (Why are 20 pennies worth more than 15 pennies? Because there

are five more of them! The same is true for 1988 pennies and 1983 pennies. The trouble is caused because the brain automatically sees these numbers as dates) (P.Sloane).

Ситуація питальності в тексті може також створюватись зміщенням сфер діяльності, що на практиці передається як порівняння неспівставного з точки зору об'єктивної реальності, а саме: міста і часу (локальної та темпоральної віднесеності дії), правопису і явища дійсності, знань з різних галузей науки (лінгвістики і математики). Наприклад: Why is the letter K like a rest? (Because it comes at the end of work) (P.Carter, K.Russel). Why is the letter E like London? (Because it is the capital of England) (ibid). What must you add to nine to make it six? (Add the letter S before IX and you will have SIX) (S.Norman).

В ході дисертаційного дослідження визначено наступні засоби, що створюють атмосферу питальної напруженості в НПТ і спричиняють питання-пресупозиції:

- інакомовленневий опис предмета, явища або ситуації;
- паузація, невисловленість, умовчання;
- полісемія, що не знімається контекстом;
- гра слів;
- контраст між формов та значенням тексту-речення;
- зміщення сфер фізичної реальності та різних галузей знань;
- зміщення змістовних акцентів;
- можливість подвійного членування звукового потоку;
- порівняння неспівставного;
- додатній та від'ємний плеоназм;
- порушення законів передбаченої та очікуваної послідовності.

Відкритість правої та лівої меж НПТ обумовлена

відсутності сильних позицій тексту, а саме: заголовка і кінцівки. Це надає можливість їх пролонгації, робить тексти малої форми гнучкими, сумісними з новими контекстами в нових історичних та етнічних умовах, що постійно змінюється, забезпечує їм життєздатність та репродукцію. Неоднакове тлумачення деяких НПТ адресатами приводить до текстової омонімії. Наприклад: What is it that is black and white and [red] all over? (Newspaper) (Injured zebra). What is that which has eyes but never sees? (Potatoes) (С.Росчептсов) Cf.: What has an eye, but cannot see? (Needle) (A.Taylor).

Здатність текстів-аналогів до комбінування в подібних макроситуаціях (в умовах різних мов та культур), перехід текстів з одного жанру до іншого, зміна форми або смислу тексту (в зв'язку з новими історичними чи соціальними умовами), визначення синонімічних і омонімічних текстів - все це доводить, що тексти підлягають змінам подібно словам, номінативним лексичним одиницям мовної знакової системи.

Як відзначалось вище, загадки і каверзні питання - переважно фольклорні твори. Різноманітність авторських підходів до явищ та предметів у неоднакових соціокультурних умовах та в різні часи сприяла виникненню синонімічних рядів. У масиві текстів, що обрані для аналізу, визначено 45 парадигматичних рядів загадок і каверзних питань за схожістю відповідей (тематичних компонентів). Окремі парадигматичні групи охоплюють 10 - 11 текстів. НПТ, як і номінативним одиницям, властиве утворення парадигм.

Проведений аналіз в цьому дослідженні не є вичерпним.

Перспектива даного дисертаційного дослідження полягає у подальшому вивченні змін, розвитку та трансформацій НПТ.

Продовжуючи аналіз змістовних та структурних особливостей нетипових текстів, не слід обмежувати себе текстами малого жанру.

Основні положення дисертаційного дослідження відображені у таких публікаціях:

1. Категории нетипичных текстов. Монография. (В соавторстве). Депонированная рукопись. - ГНТБ Украины, 21.01.95, №175 - УК94. -110с. Библиографическое описание настоящей научной работы опубликовано в библиографическом указателе "Депонированные научные работы ИНИОН", 1995, № 55Р-95, от 28.02.95.

2. О некоторых категориях типичных и нетипичных текстов (В соавторстве) // Вісник Сумського державного університету. - 1995. - №1.- С.180-183.

3. Об особенностях глубинной структуры загадки как нетипичного текста малой формы. Депонированная рукопись. ДНТБ Украины, 21.06.94, №1215 - УК-94. -16с. Библиографическое описание настоящей научной работы опубликовано в библиографическом указателе "Депонированные научные работы ИНИОН", 1994, № 151Р-94 от 02.09.94.

4. Информативность нетипичных вопросительных текстов// Функциональные и семантические аспекты типичных и нетипичных текстов. - Суми: Государственный педагогический институт, 1995. - Депонированная рукопись. ДНТБ Украины, 25.04.95, №936 - УК-95. -10с. Библиографическое описание настоящей научной работы опубликовано в библиографическом указателе "Депонированные научные работы ИНИОН", 1995, № 154Р-95, от 22.06.95.

5. Контролирующая функция немаркированных вопросительных

структур// Тези І міжнародної наукової конференції "Лексикографічні та методичні концепції викладання чужоземних мов в вищому технічному навчальному закладі". - Львів, 1994. - С.107-108.

6. Реализация семи "интеррогативность" на уровне текста// Тези доповідей науково-теоретичної конференції викладачів, співробітників, аспірантів та студентів Сумського державного університету з соціально-гуманітарних проблем. - Суми: СумДУ, 1995. -С.93-94.

7. Роль пролонгированных нетипичных текстов в проблемном обучении студентов/ Збірник матеріалів 2-ї міжнародної науково-методичної конференції "Досвід і проблеми організації самостійної роботи і контролю знань студентів". - Суми, 1995. - С.185.

Анотация (Epitome)

Иуравлева С.И. Реализация вопросительности как супрасинтаксического элемента в нетипичных текстах (на материале англоязычных текстов). Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.04 - германские языки. Киевский государственный лингвистический университет, Киев, 1996.

На основе функционально-семантических критериев и структурных особенностей проведена классификация нетипичных вопросительных текстов. Определены свойства исследуемых текстов. Анализ глубинной и поверхностной структуры НВТ позволил определить лингвистические и экстралингвистические факторы, каузирующие ситуации вопросительной напряженности. В работе обозначены возможные способы выражения семи

"вопросительность" и соответствующие им средства ее реализации (синтаксические и супрасинтаксические). Выявлены отличия вопросительных текстов в одно предложение от вопросительных предложений.

Zhuravlyova S.I. Realization of the Interrogation as a Supersyntactic Element in Untypical Texts (on the material of English texts). Thesis (a manuscript) for the Candidate Degree in Philology, in Speciality 10.02.04 - Germanic Languages, Kyiv, 1996.

The classification of non-typical interrogative texts is based on the functional-semantic and structural criteria. Characteristic features of these texts are defined. The theme-rheme analysis of untypical interrogative texts reveals the linguistic and superlinguistic factors of an interrogative situation. Various means correspond to the definite existing strategies of expressing interrogation. Non-typical interrogative texts and interrogative sentences differ lexically, semantically and in function, even in case they are similar in the structure.

Ключові слова (key words): тематична зона, тематичний компонент, субститут тематичного компоненту, рематична зона, рематичні компоненти, модифікатори, питання-пресупозиції, додатний/від'ємний плеоназм (theme zone, theme component, theme component substitute, rheme zone, rheme components, modifiers, presupposed questions, positive/negative surplus).

Підп. до друку 19.04.96	Формат 60x84/16	Обл.-вид.арк.1,0
Тираж 100 прим.	Замовл. № 155.	Безкоштовно

"Різоцентр" СумДУ 244007, Суми, вул.Р.- Корсакова, 2

AB3H.08

446833

AB 34807

AB 34.807

AB 34807